

**TUTKIMUSMATKAILIJA HENRY MORTON STANLEY
ELÄMÄ, AJATTELU JA TOIMINTA KONGOSSA**

Alexi Halminen
Kandidaatintutkielma
Historia
Historian ja etnologian
laitos
Jyväskylän yliopisto
Kevät 2023

Sisällysluettelo

1. Johdanto.....	s. 1
2. H.M. Stanleyn varhaiset vuodet.....	s. 3
3. Nuoruus ja seikkailijan identiteetti.....	s. 8
4. Stanley Afrikassa.....	s. 13
5. Stanley ja Kongon vapaavaltio.....	s. 16
6. Päätäntö.....	s. 21
Lähdeluettelo.....	s. 24

1. Johdanto

Kandidaatintyön aiheena minulla on walesilainen tutkimusmatkailija ja journalisti Henry Morton Stanley (1841–1904). Stanley teki 1800-luvun jälkipuoliskolla monia tutkimusmatkoja etenkin Afrikassa ja oli omana aikanaan yksi menestyneimpiä ja tunnetuimpia tutkimusmatkailijoita. Lisäksi hänen kirjoituksensa olivat todella suosittuja, mikä teki hänestä aikansa ”julkkiksen”. Hän työskenteli vuosina 1879–1884 Belgian kuningas Leopold II:n alaisuudessa tutkien Kongon aluetta, mikä johti Kongon vapaavaltion perustamiseen ja siitä seuraaviin julmuuksiin kongolaisväestöä kohtaan. Käsittelen työssäni Stanleyyn lapsuuden ja nuoruuden kautta sitä millainen henkilö hän oli ajatuksiin ja motivaatioineen Afrikkaa tutkiessaan, etenkin Kongon vapaavaltion osalta. Henry Morton Stanleyesta, samoin kuin Kongon vapaavaltion synnystä ja sen aiheuttamista raakuuksista on olemassa paljon varsinkin englanninkielistä tutkimusta. Tutkimuskirjallisuudessa, jossa Stanley kytetään Kongon vapaavaltioon, tuodaan kuitenkin harvoin esiin hänen omaa ajatteluaan tai tarkoitusperiään. Usein hänestä maalataan varsin yksiulotteinen kuva karmean kuningas Leopoldin kätyrinä. Tutkimukset ja elämäkerrat Stanleyesta jättävät usein varsin pienelle huomiolle Stanleyyn lapsuuden ja nuoruuden, sekä hänen oman ajatusmaailmansa ja sen rakentumisen. Suomenkielistä tutkimusta ei aiheesta juurikaan ole.

Tärkeimpiä lähteitä ja tutkimuskirjallisuutta Stanleyyn elämään ja persoonaan liittyen ovat Stanleyyn omaelämäkerta *Autobiography of Sir Henry Morton Stanley : The Making of a 19th-Century Explorer* (1909) ja Tim Jealin elämäkerrallinen tutkimus *Stanley: Africa's Greatest Explorer* (2007). Stanleyyn omaelämäkerta tuo varmasti parhaiten esille hänen omaa ajatteluaan, mutta niin kuin omaelämäkerrat yleensä, saattaa tarkoituksellisesti luoda epärealistisen ja liian positiivisen kuvan hänen elämästään. Lähdekriittisyyden kannalta huomattavaa on myös se, että omaelämäkerta julkaistiin vasta Stanleyyn kuoleman jälkeen ja hänen vaimonsa Dorothy Stanley saattoi sen kirjoittamisen loppuun. Kirjan julkaisemisen aikaan Stanley ja hänen roolinsa Kongon vapaavaltion perustamisessa olivat jo joutuneet kritiikin kohteeksi. Tähän vaikutti etenkin Kongon re-

formiliikkeen perustaminen vuonna 1904 ja sen esiin tuomat Kongossa tapahtuneet raakuudet. Osaltaan tämä saattoi vaikuttaa kirjan sisältöön, Dorothyn pyrkiessä suojelemaan edesmenneen miehensä mainetta. Tim Jealin elämäkerrallinen tutkimus Stanleysta toimii mielestäni hyvänä vastapainona omaelämäkerralle. Jeal tuo kirjassaan esille monia uusia ja rohkeita tulkintoja Stanleyn elämästä, persoonallisuudesta ja ajatuksista. Aikaisemmissa biografioissa on luotu varsin negatiivinen kuva Stanleysta, mutta Jealilla on realistisempia näkökulmia, jotka tuovat esiin reilusti niin hyvää kuin huonoakin.

Henry Morton Stanleyn Kongon matkoista on paljon kirjallisuutta, joista tärkeimpänä aikalaislähteenä hänen muistiinpanonsa ja matkoista kirjoittamansa kirjat kuten *The Congo and the Founding of its Free State: A Story of Work and Exploration* (1885). Aikalaislähteenä muistiinpanot, kirjeet ja kirjat ovat arvokkaita, mutta lähdekriittisesti näitä koskevat samat ongelmat kuin omaelämäkertaakin. Stanley oli taustaltaan journalisti ja oman aikansa kuuluisuus, joten hän pyrki matkakertomuksillaan luomaan Afrikasta sekä matkoistaan värikkään ja jännittävän kuvan. Tämä näkyy teksteissä usein liioitteluna ja välillä myös kokonaan fiktiivisten tapahtumien ja asioiden esittämisenä. Vastapainona toimii James L. Newmanin kirja *Imperial Footprints: Henry Morton Stanley's African Journeys* (2004). Newman keskittyy kirjassaan erityisesti Stanleyn suhtautumiseen Afrikkaa maanosana, sekä käsittelee Stanleyn suhtautumista muihin ihmisiin matkoillaan.

Teoriapuolella käytän hyväksi David Cannadinen kirjaa *Ornamentalism: How the British Saw Their Empire* (2001). Kirjassaan Cannadine käy läpi ajan brittien näkemyksiä ja ajatuksia suuresta imperiumistaan ja siihen liittyvistä yhteiskunnallisista ilmiöistä, kuten yhteiskuntahierarkiasta ja rodullisesta ylivertauudesta. Työssäni aion vertailla näitä tulkintoja Stanleyn itsensä mielipiteisiin ja ajatuksiin. Tekstien kirjallisen vaikuttamisen keinojen analysoinnissa käytän apuna esimerkiksi Brian Murrayn *English Studies in Africa* lehdessä julkaistua artikkelia ”Building Congo, Writing Empire: The Literary Labours of Henry Morton Stanley” (2016). Artikkelissa Murray käsittelee osittain samoja aiheita kuin Cannadine kirjassaan, mutta keskittyy siihen miten niistä kerrotaan ja miten Stanley pyrkii kirjoituksillaan vaikuttamaan lukijaansa. Postkolonialistisesta näkökulmasta niin Stanleyta henkilönä kuin Kongon historiaa on käsitelty todella paljon tieteellisessä kirjallisuudessa, sanomalehdissä ja aikakausjulkaisuissa sekä myös aivan

tavallisessa yhteiskunnallisessa keskustelussa, joten hän on edelleen keskustelua herättävä hahmo, vaikkei läheskään niin tunnettu kuin omana aikanaan. Tarkastellessa Stanley'n omia kirjoituksia ja häneen liittyvää tutkimuskirjallisuutta kokonaisuutena syntyy varsin kaksijakoinen kuva. Osittain syntyy kuva sankarista ja toisaalta myös konnasta.

Tutkielmani sisällön olen jakanut ajallisesti ja tutkimuskysymysten pohjalta siten, että käsittelen ensin Stanley'n lapsuuden ja nuoruuden kautta hänen henkilökuvansa ja ajattelumaailmansa kehittymistä. Käsittelen myös hänen rooliaan Kongon vapaavaltion synnyssä ja ajatuksiaan siihen liittyen. Lähestyn tutkimusta narratiivisen analyysin näkökulmasta. Stanley'n elämästä ja ajatuksista muodostuu narratiivi, joka lähtee lapsuudesta ja nuoruudesta. Käännepätkänä narratiivissa on Kongo, joka toisaalta teki Stanley'sta juhlitun sankarin, mutta myöhemmin tahraasi hänen jälkimaineensa. Sekä tutkimuksen alkuperäis-, että sekundäärilähteet ovat vahvasti elämäkerrallisia, joten narratiivinen tutkimusmetodi sopii lähdeaineistojen tarkasteluun hyvin. Tutkimuskysymyksinä pohdin siis seuraavia: Millainen henkilö oli Henry Morton Stanley? Mikä rooli hänellä oli Kongon vapaavaltion rakentamisessa ja mitä hän itse ajatteli tästä?

2. H. M. Stanley'n varhaiset vuodet

Henry Morton Stanley (syntymänimeltään John Rowlands)¹ syntyi 28. tammikuuta vuonna 1841 pienessä Denbighin kaupungissa, pohjoisessa Walesissa, Isossa-Britanniassa. Stanley'n äiti oli hänen syntymänsä aikaan vasta 18-vuotias Elizabeth Parry. Stanley syntyi avioliiton ulkopuolella eikä hän koskaan tuntenut tai saanut edes varmuudella tietää omaa isäänsä.² Stanley kastettiin Denbighin seurakunnassa 19. helmikuuta ja kirkonkirjoihin merkittiin hänen olevan avioton lapsi (engl. bastard). Hänen isäkseen mer-

¹ John Rowlands alkoi käyttää nimeä Henry Morton Stanley vasta nuorena aikuisena, mutta selvyiden vuoksi käytän hänestä nimeä Stanley myös hänen lapsuudestaan ja nuoruudesta puhuttaessa.

² Stanley 1909, 13.

kittiin eräs John Rowlands läheisestä Llanrhaidrin kylästä. Lapselle annettiin myös nimeksi John Rowlands, väitetyin isänsä mukaan. Ei voida varmuudella sanoa kuka Stanleyin oikea isä oli.³ Joka tapauksessa Stanley ei koskaan nähnyt oikeaa isäänsä.⁴ Myös Stanleyin äiti Elizabeth hylkäsi esikoispoikansa, matkustaen kauas Lontooseen ja katkaisi kaiken yhteydenpidon Stanleyin ollessa vielä pieni vauva. Elizabeth Parry sai Stanleyin syntymän jälkeen vielä viisi lasta kahden tai kolmen muun miehen kanssa, joista vain viimeisin syntyi avioliiton puitteissa. Kuitenkin Stanley oli ainut lapsista, kenet hänen äitinsä hylkäsi täysin. Ei ole varmuutta siitä minkä takia Elizabeth Parry toimi juuri Stanleyin kohdalla näin. Stanley eli siis lapsuutensa käytännössä täysin irrallaan sekä isästään että äidistään.⁵

Stanley koki läpi koko elämänsä häpeää siitä sosiaalisesta stigmasta, että hän oli syntynyt avioliiton ulkopuolella ja ettei hän edes tiennyt omaa isäänsä.⁶ Tällä epäselvällä syntyperällä oli hyvin syvä vaikutus Stanleyin persoonallisuuteen ja toimintaan koko hänen elämänsä ajan, aina muistelmiensa kirjoittamiseen saakka. Nykyään suosituin teoria historioitsijoiden, kuten Tim Jealin ja James L. Newmanin sekä paikallisten denbighiläisten keskuudessa on, että Stanleyin todellinen biologinen isä oli denbighiläinen naimisissa oleva lakimies James Vaughan Horne. Tämä todennäköisesti lahjoi John Rowlandin hyväksymään lapsen isyyden ja äiti Elizabeth Parryn olemaan hiljaa lapsen todellisesta isästä.⁷ Stanleyille sekä myöhemmin walesilaisen lehdistön edustajille Elizabeth valehteli, että Stanleyin isä olisi kuollut vuonna 1841, pian Stanleyin syntymän jälkeen. Elizabeth kuitenkin tiesi, että sekä John Rowlands että James Vaughan Horne olivat molemmat elossa, mutta luultavasti ei halunnut Stanleyin yrittävän päästä kontaktiin väitetyin isänsä kanssa, mikä olisi pahimmillaan voinut johtaa usein juovuksissa olevan Rowlandsin kertovan Stanleyille hänen oikeasta isästään.⁸

Muutaman kuukauden iästä lähtien Stanleyista piti huolta Moses Parry, joka oli hänen isoisänsä äidin puolelta. Moses Parry tykästyi lapsenlapsensa heti Stanleyin syntymästä

³ Bierman 1990, 4.

⁴ Stanley 1909, 13.

⁵ Jeal 2007, 17.

⁶ Jeal 2007, 17–19.

⁷ Newman 2004, 1.

⁸ Jeal 2007, 24–25.

lähtien ja piti tästä huolta mielellään.⁹ Stanleylla oli myöhemmin muistelmiaan kirjoittaessaan vain hyviä muistoja isoisästään ja ajastaan hänen kanssaan.¹⁰ Moses vaikutti olevan ainut aikuinen Stanleyyn varhaisessa elämässä, joka aidosti piti Stanleysta, halusi hänen parastaan ja kannusti nuorta lasta. Moses Parry kuitenkin kuoli äkillisesti 75-vuotiaana,¹¹ vuonna 1846 Stanleyyn ollessa 5-vuotias.¹² Isoisänsä kuoleman jälkeen vastuu Stanleyyn huoltajuudesta siirtyi hänen kahdelle sedälleen Thomas ja Moses Parry nuoremalle, jotka myös perivät isänsä talon, jossa Stanley oli syntynyt ja elänyt tähän asti. Stanleyyn sedät olivat kuitenkin sitä mieltä, että heidän siskonpojallaan ei ole enää paikkaa talossa, joten he lähettivät Stanleyyn lähellä asuvan Pricen pariskunnan hoitoon. Richard ja Jenny Price olivat vanhoja, melko köyhiä ja heillä oli jo hoidettavana neljä omaa lastaan, mutta he suostuivat elättämään viisivuotiasta Stanleyta, tämän setien maksaessa pariskunnalle puoli kruunua viikossa, joka vastaisi noin reilua 60 puntaa nykyajan rahassa mitattuna.¹³ Stanley asettui hyvin sekä viihtyi uudessa kodissaan ja piti uusista sijaisvanhemmistaan. Hän pystyi jatkamaan elämäänsä samaan tapaan kuin oli tähän asti elänytkin isoisänsä luona. Ainakin osan tästä ajasta hän myös kävi pienille lapsille tarkoitettua koulua, mutta muistot tästä olivat Stanleylla hajanaisia, eikä tämän koulun opetuksen taso ilmeisesti ollut kovinkaan korkea.¹⁴

Kun Stanley oli ehtinyt elää Pricen perheen hoivassa noin kuusi kuukautta, hänen setänsä Moses ja Thomas olivat molemmat menneet naimisiin ja osittain vaimojensa painostuksesta he eivät enää suostuneet maksamaan Stanleyyn elatuksesta. Richard ja Jenny Price epäilivät, että Stanleyyn sedät luottavat heidän kiintyneen poikaan niin että he jatkaisivat elatusta maksujen loppumisen jälkeenkin. Pricet eivät kuitenkaan hyväksyneet tätä ja vaikka he olivatkin ainakin jollain tasolla kiintyneet uuteen perhejäseneensä, heidän toimeentulonsa oli tiukkaa, joten he tekivät päätöksen hankkiutua eroon Stanleyyn kanssa matkalle. Stanleylle kerrottiin, että he menisivät hänen tätinsä Maryn

⁹ Jeal 2007, 17–18.

¹⁰ Stanley 1909, 15–17.

¹¹ Stanleyyn omien muistelmien mukaan hänen isoisänsä oli kuollessaan 84-vuotias, mutta Denbighin seurakunnan hautajaisrekisteriin on merkitty iäksi 75-vuotta. (Jeal 2007, 491)

¹² Stanley 1909, 17.

¹³ Jeal 2007 18–19.

¹⁴ Stanley 1909, 17–18.

luokse. Kahdeksan mailin kävelymatka päättyi kuitenkin St Asaphin työtalon¹⁵ ovelle.¹⁶ Matkalla työtalolle Richard oli valehdellut nuorelle Stanleyille pitääkseen tämän epätoisena matkan todellisesta tarkoituksesta. Saavuttuaan työtalon ovelle Stanley napattiin sisään ja Richard lähti pois. Stanley kysyessä Richardilta mihin tämä oli menossa, vakuutti Richard, että hän menee vain ostamaan pojalle kakkua ja tuo pian myös Mary tädin paikalle.¹⁷ Työtalon oven sulkeutuessa ja Richardin jäädessä ulkopuolelle koki nuori Stanley ensikertaa elämässään olevansa todellakin yksin.¹⁸

Jälleen hylätyksi ja valehdelluksi tulemisella oli hyvin kauaskantoisia vaikutuksia Stanleyyn persoonallisuuteen ja ajatusmaailmaan.¹⁹ Stanley kirjoittaa muistelmissaan varsin dramaattiseen sävyyn seuraavanlaisesti:

”Though forty-five years have passed since that dreadful evening, my resentment has not a whit abated. Dick’s [Richardin lempinimi ja Stanleyyn hänestä käyttämä nimitys oli Dick] guile was well meant, no doubt, but I then learned for the first time that one’s professed friend can smile while preparing to deal a mortal blow, and that a man can mask evil with a show of goodness. It would have been far better for me if Dick, being stronger than I, had employed compulsion, instead of shattering my confidence and planting the first seeds of distrust in a child’s heart.”²⁰

Kirjoituksesta käy selvästi ilmi, kuinka ikävä ja mieleenpainuva hetki tämä valehdelluksi ja hylätyksi tuleminen oli Stanleyyn elämässä. Useassa kohdassa muistelmiaan Stanley kirjottaa siitä, kuinka hänellä on ollut vaikeuksia luottaa toisiin ihmisiin tai instituutioihin. Tämä lapsuuden trauma on ollut ainakin yksi suuri tekijä mahdollisesti muiden tekijöiden joukossa, jotka ovat vaikuttaneet Stanleyyn luottamus vaikeuksien kehittymiseen.

Stanleyyn äidin poissaolo hänen elämässään näkyy myös vahvasti Stanleyyn persoonallisuudessa ja hänen myöhemmissä muistelmissaan. Stanleyyn ollessa 9-vuotias

¹⁵ Engl. workhouse. Työtalot olivat aina keskiajalta 1900-luvulle asti Britanniassa toimineita instituutioita, joiden tarkoituksena oli tarjota asuinpaikka ja ylläpito yhteiskunnan vähäosaisille työntekoa vastaan. Vertaa: köyhäntalot Suomessa.

¹⁶ Jeal 2007, 19.

¹⁷ Stanley 1909, 19; Jeal 2007, 19.

¹⁸ Stanley 1909, 19.

¹⁹ Jeal 2007, 19–20.

²⁰ Stanley 1909, 21.

eli muutama vuosi työtaloon joutumisen jälkeen, hänen äitinsä Elizabeth mukanaan kaksi Stanleyyn nuorempaa puolisisarusta tulivat St Asaphiin. Elizabeth ei ollut koskaan aikaisemmin tullut näkemään Stanleyta työtalossa ja tälläkin kertaa hän tuli vain, koska hänelle ja lapsilleen oli köyhyyden vuoksi myönnetty asuinpaikka sieltä.²¹ Voisi helposti ajatella, että äitinsä hylkäämäksi tulleella lapsella ei olisi kovinkaan lämpimiä tunteita tätä kohtaan. Kuitenkin äitinsä ja puolisisarustensa saapumisesta kuullessaan Stanleyyn ensimmäinen reaktio oli riemu ajatuksesta, että myös hänellä on äiti. Stanley oli myös utelias, siitä millaisia hänen puolisisaruksensa olisivat.²² Tämä toiveikkaus kuitenkin musertui nopeasti. Stanley ei tunnistanut omaa äitiään, mutta työtalon opettaja Francis osoitti tämän hänelle. Stanley kirjoittaa muistelmissaan: ”...she was regarding me with a look of cool, critical scrutiny. I had expected to feel a gush of tenderness towards her, but her expression was so chilling that the valves of my heart closed as with a snap.”²³ Elizabeth ja Stanleyyn puoliveli asustelivat työtalossa vain pari viikkoa, mutta Stanleyyn puolisisisko jäi taloon pidemmäksi aikaa. Vaikka he näkivät vuosien kuluessa toisiaan työtalon käytävillä useasti, eivät he kuitenkaan koskaan varsinaisesti tutustuneet toisiinsa.²⁴

Työkodista Stanley pääsi ulos vuonna 1856 ollessaan 15-vuotias. Muistelmissaan Stanley kirjoittaa dramaattisesta paosta ystävänsä Mosen kanssa, minkä aikana opettaja Francis olisi lyöty tajuilta riidan seurauksena.²⁵ Työtalon kirjanpidon mukaan Stanley lähti kuitenkin molemminpuolisessa yhteisymmärryksessä ja hänestä oli tarkoitus tulla opettaja harjoittelija.²⁶ Tuon ajan walesilaisilla standardeilla Stanleyyn työkodissa saama koulutus oli varsin hyvätasoista ja hän loisti opinnoissaan.²⁷ Myös työkodin vahvasti uskonnollisella kalvinistisella kasvatuksella oli vaikutusta Stanleyyn ajatusmaailman muodostumiseen. Vaikka hän ei ollutkaan aikansa mittapuulla mitenkään erityisen uskonnollinen, näkyy uskonnollisuus kui-

²¹ Jeal 2007, 22–23.

²² Stanley 1909, 37.

²³ Stanley 1909, 37.

²⁴ Stanley 1909, 37.

²⁵ Stanley 1909, 41–42.

²⁶ Jeal 2007, 24.

²⁷ Newman 2004, 3.

tenkin hänen teksteissään, varsinkin myöhemmän iän muistelmissa. Stanley nähtiin nimenomaan kristinuskon sankarina ja sen levittäjänä sivistyksen ohella Afrikassa Stanley'n työkodissa vietetty lapsuus, jonka hän koki kahlitsevana ja suljetuna vaikutti varmasti hänen myöhempään suuntautumiseensa kohti matkustelua ja sitä kautta tutkimusmatkailuun. Uskon myös, että työkodissa vietetty rankka lapsuus vaikutti Stanley'n tutkimusmatkoillaan käyttämiin ankariin rangaistuksiin ja johtamistyyliin. Osaltaan tämä teki hänestä varmasti tehokkaan tutkimusmatkailijan, mutta se nähtiin myös toisaalta julmuutena, joka vaikutti kielteisesti hänen myöhempään maineeseensa.

3. Nuoruus ja seikkailijan identiteetti

Työtalosta vapauduttuaan Stanley pääsi asumaan serkkunsa Moses Owenin luokse. Tämä oli juuri valmistunut yliopistosta ja nimitetty välittömästi lähellä St Asaphia olevan Brynfordin koulun rehtoriksi. Moses oli tuoreen työpaikkansa ansioista varsin hyvin toimeentuleva, sekä luonteeltaan antelias. Serkukset tulivat hyvin toimeen keskenään ja Moses opetti Stanleyä useampi tunteja päivittäin aina koulun jälkeen. Stanley oppi serkultaan paljon ja lisäksi hänellä oli myös pääsy Moseksen pieneen kirjastoon, jonka kautta hän oppi käyttämään kirjoja tiedon etsinnässä.²⁸ Ilman näitä Brynfordissa opittuja taitoja, Stanley ei olisi ehkä koskaan ajautunut journalistiikan alalle ja sitä kautta nousut kuuluisuuteen tutkimusmatkailijana. Stanley pääsi lukemaan myös runsaasti kaunokirjallisuutta. Erityisen lähellä hänen sydäntään oli kertomuksellinen runo ritari Childe Rolandista, jonka melko synkkään tarinaan hän pystyi vahvasti samaistumaan. Vuosia myöhemmin kirjeissään tyttöystävälleen, Stanley kertoo, kuinka tärkeä tämä runo oli hänen kehittyvälle sielunelämälleen.²⁹

Moseksen äiti ja Stanley'n tati Mary ei ollut tyytyväinen siihen, että Moses pitää huolta tätinsä avioliiton ulkopuolella syntyneestä pojasta ja huolestui, että se saattaa pilata

²⁸ Jeal 2007, 26.

²⁹ Jeal 2007, 28.

Moseksen mahdollisuudet hyvän avioliiton solmimiseen. Stanley ei kokenut, että hänen oma asemansa oli parantunut kovasti St Asaphiin verrattuna, Maryn häneen kohdistamansa kaltoinkohtelun ja alistamisen vuoksi.³⁰ Stanleyyn vanhempi täti Maria Morris ja hänen miehensä Tom asuivat Liverpoolissa ja he lupailivat Stanleyille työpaikkaa, jos hän muuttaisi heidän luokseen.³¹ Näin Stanleyyn elämässä tapahtui suuri muutos 17-vuoden iässä, kun hän muutti pois Walesin maaseudulta, missä oli asunut koko tähänastisen elämänsä ja saapui Liverpoolin suureen kaupunkiin. Muutos oli Stanleyille tunteellinen ja henkisesti rankka. Hän ei varsinaisesti ollut kiintynyt ihmisiin, mutta kotipaikkansa luontoon ja ympäristöön.³² Tässä vaiheessa elämää tuleva tutkimusmatkailija ei voinut vielä arvata, että elämä tulisi viemään häntä ympäri maailmaa, mitä syrjäisimpiin paikkoihin.

Liverpoolissa Stanleyille luvattu työpaikka ei kuitenkaan koskaan toteutunut. Sen lisäksi Stanleyyn tädin mies Tom Morris oli juuri ajautunut työttömäksi. Heti Liverpooliin asettuessaan Stanley joutui luovuttamaan tädilleen takkinsa ja muuta omaisuuttaan panttavaksi rahaa vastaan. Stanley kuljeskeli päivisin Liverpoolin kaduilla etsien työtä, kuitenkin ilman tulosta. Vaikka toimeentulo oli vaikeaa, kohdeltiin Stanleyta silti uudessa perheessään paremmin kuin mihin hän oli ehtinyt tottua. Stanley myös kiintyi Morrisin perheeseen.³³ Stanley löysi vihdoinkin työpaikan vaatekaupasta, mutta tuli pian pahasti sairaaksi maksaen hänelle työpaikkansa. Stanleylle tuli pian selväksi, ettei perheen taloudellinen tilanne kestäisi Stanleyyn elättämistä ja hän myös huomasi Morrisin perheen lämpimien tunteiden alkavan viilentyä. Näiden syiden vuoksi Stanley teki tähänastisen elämänsä suurimman ja rohkeimman päätöksensä. Hän pestautui hyttipojaksi Amerikkaan suuntaavalle *Windermere*-laivalle.³⁴ Morrisit yrittivät puhua Stanleyta jäämään, mutta tämä ei enää halunnut olla sukulaisistaan riippuvainen ja heidän elätettävänään.³⁵ Niinpä jouluna vuonna 1858 melkein 18-vuotias tuleva tutkimusmatkailija lähti elämänsä ensimmäiselle suurelle seikkailulle Atlantin toiselle puolelle.

³⁰ Stanley 1909, 53.

³¹ Jeal 2007, 28.

³² Stanley 1909, 63–64.

³³ Jeal 2007, 29.

³⁴ Jeal 2007, 29–30.

³⁵ Stanley 1909, 75.

Saapuminen New Orleansin satamaan helmikuussa 1859 merkitsi nuorelle walesilaiselle miehelle mahdollisuutta aloittaa puhtaalta pöydältä. Ensikertaa elämässään hän oli vapaa kaikista työtalon ja sukulaisten rajoituksista ja tarkkailusta. ”I was nearly overwhelmed with blissful feeling that rises from emancipation. I was free! – and I was happy, yes, actually happy, for I was free – at last the boy was free!”³⁶ Amerikka mahdollisti myös toisenlaisen vapauden Stanleyille. Suurin osa New Orleansin asukkaista oli syntynyt ulkomailla, eikä siellä ihmisen sosiaalisella taustalla ollut juurikaan merkitystä. Kaupunkiin saapuvat toivotettiin tervetulleeksi kysymättä liikaa kysymyksiä. Vaikka Stanley oli Walesissa kuulunut alhaisimpaan mahdolliseen sosiaaliseen luokkaan, New Orleansissa häntä kohdeltiin helpotukseksi aivan kuin ketä tahansa muutakin.³⁷

Uusi alku Amerikassa tarkoitti myös toista erittäin tärkeää muutosta Stanleyin elämässä ja persoonassa. Tarina siitä miten John Rowlandista tuli lopulta Henry Morton Stanley, eroaa paljon riippuen siitä luottaako Stanleyin omiin sanoihin, Stanleyin tänä aikana tuntemien henkilöiden puheisiin vaiko myöhempien Stanleyin elämää tutkineiden analyysiin. Niin kuin monissa Stanleyin elämään liittyvissä kysymyksissä totuus on varmaankin jossain näiden välissä. On mielestäni erittäin tärkeää perehtyä siihen mitä New Orleansissa Stanley sinne saavuttua todella tapahtui, koska sen ymmärtäminen vaikuttaa suuresti Stanleyin koko aikuisiän persoonallisuuden ymmärtämiseen.

Aivan ensiksi voidaan todeta, että Stanleyin itse muistelmissaan kertoma tarina nimen vaihdosta on valheellinen. Hän kertoo New Orleansiin saavuttuaan saaneensa työpaikan rikkaan puuvillaliikemiehen Henry Hope Stanleyin palveluksessa. Muistelmien mukaan vanha liikemies kiintyi nuoreen mieheen, adoptoiden tämän. Henry Hope Stanley kastoi adoptoidun poikansa uudelleen ja antoi tälle oman nimensä Henry Stanley. Henry Hope Stanley ja hänen vaimonsa kuitenkin kuolivat molemmat äkillisesti pian tämän jälkeen, Stanleyin jääden ilman perintöä tai perhettä.³⁸ Tämän varsin satumaisen tarinan ovat myöhemmin kyseenalaistaneet moninaisten todisteiden valossa Stanleyta tutkineet historioitsijat, kuten Tim Jeal ja John Bierman. jonka mukaan on mahdollista, että Stanleylla oli jonkin asteinen yhteys väitettyyn adoptioisäänsä, muttei kuitenkaan läheskään

³⁶ Stanley 1909, 90.

³⁷ Jeal 2007, 31.

³⁸ Rowlands 1872, 63.

niin intensiivinen, kuin Stanleyyn tarinassa.³⁹ Jeal puolestaan menee pidemmälle ja toteaa tarinan monien epäyhtäläisyyksien ja selvien valheiden vuoksi, ettei Stanley koskaan edes tuntenut Henry Hope Stanley nimistä henkilöä.⁴⁰ Stanleyyn julkaisemattomista päiväkirjamerkinnöistä tulee kuitenkin ilmi, että hänen työnantajansa ja ”isähahmo” New Orleansissa oli pientavarakauppias James Speake, joka kuitenkin kuoli vain alle vuosi Stanleyyn suojatiksi ottamisen jälkeen.⁴¹

Valheellisen tarinan nimenmuutoksen taustalla Stanley kertoi ensikerran vuonna 1866 äidilleen, ollessaan vierailemassa Walesissa. Epäilemättä taustalla rikkaan Henry Hope Stanleyyn vaihtamiseen vaatimattoman James Speakin rooliin oli Stanleyyn kokemana tarve tehdä vaikutus äitiinsä, jonka hyväksyntää hän edelleen kaipasi. Tämä valhe kuitenkin levisi laajalti Stanleyyn tahtomatta, kun tämän äiti toisti tarinan englantilaiselle kirjailijalle ja kustantajalle vuonna 1872, jonka kautta se päättyi samana vuonna julkaistuu kirjaan *Henry M. Stanley: the Story of His Life*. Kirja kertoi Stanleyyn elämästä aina vuoteen 1871 asti, jolloin hän oli noussut kuuluisuuteen löytämällä kadonneeksi luullun tohtori David Livingstonen Afrikasta. Tämän vuoksi Stanley myöhemmällä iällään kirjoittaessaan muistelmiaan, koki joutuvansa toistamaan valheen ja suoristamaan tarinan monia epäjohdonmukaisuuksia. Kyseessä oli tunteiden tasolla kenties yksi Stanleyyn elämän merkittävimpiä hetkiä, hänen vihdoinkin jättäessään taakseen alhaisesta syntyperästä muistuttava ja häpeää tuottanut John Rowlands nimi. On melko traagista, että nuorena miehenä kolhitun itsetunnon kohottamiseksi äidille kerrotun valheen vuoksi Stanley joutui koko loppuelämänsä elämään tältä osin valhetta toistaen. Hän ei koskaan pystynyt todenmukaisesti kirjoittamaan tästä osasta elämänsä, eikä James Speakista, joka julkaisemattomien muistelmaluonnosten ja päiväkirjamerkintöjen perusteella oli selvästikin tärkeä hahmo Stanleyyn elämässä. Tämä valheellinen tarina yhdistettynä Stanleyyn liioittelevaan kirjoitustyyliin on osaksi syynä siihen, miksi hänet on usein myöhempien tutkijoiden ja kriitikoiden toimesta leimattu valehtelijaksi, edelleen vahingoittaen hänen jälkimainettaan.

Ennen uran aloittamista journalistina, vuosina 1859–1861 Stanley matkasi pitkin Mississippiä ja työskenteli pienessä joen varrella sijaitsevassa tavarakaupassa, joka keskittyi

³⁹ Bierman 1990, 28.

⁴⁰ Jeal 2007, 37.

⁴¹ Jeal 2007, 36.

etenkin aseiden myyntiin.⁴² Tätä kautta Stanley sai arvokasta kokemusta tuliaseista, josta oli hyötyä tulevaisuuden tutkimusmatkoilla. Yhdysvaltojen sisällissodan aikana vuosina 1861–1865 Stanley tunsu olevansa ulkopuolinen ja halusi alun perin pysyä sodasta erossa. Moninaisten mutkien kautta Stanley kuitenkin taisteli ensin konfederaation joukoissa, liittyen myöhemmin unionin joukkoihin ja vielä sen jälkeen unionin laivastoon.⁴³ Laivastossa hän toimi *Minnesota*-nimisen sota-aluksen kirjuriina. Aluksen kirjuri- ja kirjoittajan lisäksi Stanley kirjoitti kuvailevia reportaaseja sodan loppupuolella tapahtuneesta Fort Fisherin taistelusta, jotka hän sai myytyä useille sanomalehdille.⁴⁴ Tämä oli hyvin mahdollisesti ratkaiseva sysäys kohti Stanleyyn uraa journalistina.

Laivastossa palvelun ja sisällissodan päättymisen jälkeen Stanley matkusti Yhdysvaltojen itärannikolta länteen päin, etsien työtä sanomalehdissä. Hän saikin paikan väliaikaisena toimittajana *Missouri Democrat*-lehden palveluksessa. Palkka ei kuitenkaan ollut kovin suuri, joten Stanley teki pätkätöitä, samalla satunnaisesti kirjoittaen sisältöä sanomalehtiin. Koska Yhdysvaltojen lännestä ei ollutkaan löytynyt Stanleyyn etsimiä suuria tarinoita ja reportaaseja, alkoi hän suunnitella yhdessä ystäviensä Williamin ja Noen kanssa matkaa Turkin kautta Aasiaan, minkä tavoitteena oli luoda mainetta ja saada uusia tarinoita kirjoitettavaksi.⁴⁵ Kolmikön jäsenten kertomukset lyhyeksi jääneestä matkasta eroavat toisistaan merkittävästi,⁴⁶ mutta he selvästi joutuivat vaikeuksiin turkkilaisten kanssa, tullen ryöstetyksi, pahoinpidellyksi ja kaiken lisäksi päätyivät vankilaan. Istanbulilaisen pankkivirkailijan ja yhdysvaltalaisen konsulin avustuksella seikkailijat kuitenkin vapautuivat ja pääsivät palaamaan Eurooppaan.⁴⁷ Tämä Stanleyyn ensimmäinen matka vuonna 1866 päättyi laihoin tuloksiin sekä tutkimusmatkailijan että toimittajan näkökulmasta. Toisaalta Stanley oli osoittanut matkalla johtajuutta sekä luonteen lujuutta eikä lannistunut tästä vastoinkäymisestä. Vaikkei tämän ”tutkimusmatkan” perusteella sitä ehkä voisikaan uskoa, oli Henry Morton Stanley näiden vahvuuksien siivittämänä pian yksi maailmaan tunnetuimpia ja ihailumpia tutkimusmatkailijoita.

⁴² Jeal 2007, 42.

⁴³ Stanley 1909, luku 7.

⁴⁴ Newman 2004, 8.

⁴⁵ Newman 2004, 8–9.

⁴⁶ Newman 2004, 9.

⁴⁷ Stanley 1909, 229–30.

4. Stanley Afrikassa

Vuoden 1878 tammikuussa Stanley oli juuri palannut Eurooppaan viimeisimmältä tutkimusmatkaltaan, joka oli vienyt hänen idästä länteen läpi Afrikan, päättyen Kongo-joen suulle. Matka oli ollut haastava ja Stanley oli todella uupunut.⁴⁸ Hän oli kuitenkin selviytynyt hengissä vaaralliselta ja aikansa kunnianhimoisimmalta tutkimusmatkalta.⁴⁹ Vuonna 1874 yhdysvaltalainen sanomalehti *New York Herald* sekä brittiläinen *Daily Telegraph* olivat yhdessä lähettäneet Stanleyyn tutkimusmatkalle Afrikan keskiosiin, jotka olivat vielä suurilta osin tuntemattomia alueita eurooppalaisille. Stanleyyn retkikunnan tärkein tavoite oli Niili-joen läntisen haaran alun löytäminen. Laajempaan tavoitteena oli kartoittaa Keski-Afrikan suurten järvien ja jokien alueita sekä tutkia ja raportoida Afrikan orjakaupasta.⁵⁰ Tutkimusmatka onnistui kaikissa maantieteellisissä tavoitteissaan ja menestys sementoi Stanleyyn aseman aikansa menestyneimpänä eurooppalaisena tutkimusmatkailijana.⁵¹

Stanley oli monella tapaa uransa huipulla. Toimittajana hän oli tullut tunnetuksi Atlantin molemmilla puolilla jo ennen Afrikan tutkimusmatkojaan raportoidessaan esimerkiksi Yhdysvaltain intiaanisodista ja Britannian hyökkäyksestä Etiopiaan vuosina 1867–1868. Siitä lähtien hän oli työskennellyt vakituisena toimittajana *New York Herald*-lehdessä, joka oli siihen aikaan Amerikan myydyin sanomalehti. Journalistiikan maailmassa Stanleyyn vahvuuksia olivat raportoinnin nopeus kilpailijoihin verrattuna, yksityiskohtien tarkkuus ja graafinen kuvailu.⁵² Varmaankin Stanleyyn kuuluisin matka, oli kuitenkin vuosina 1871–1872, kun hänen retkikuntansa löysi kadonneeksi luullun tohtori David Livingstonen Tanganjikajärven läheltä keskeltä Afrikkaa. Tavatessaan Livingstonen Stanley lausui historiaan jääneet kuuluisat sanansa: ”Doctor Livingstone, I presume?”⁵³ Myöhemmän tutkimuksen valossa on kuitenkin esitetty, että Stanley keksi

⁴⁸ Stanley 1885, vol. 1, 20.

⁴⁹ Butcher 2008, 49.

⁵⁰ Stanley 1878, 3.

⁵¹ Newman 2004, 335.

⁵² Jeal 2007, 70–72.

⁵³ Stanley 1871, 439.

tämän tilanteeseen suhteettoman formaalin tervehdyksen vasta myöhemmin. Alhaisen syntyperänsä vuoksi hän ihannoï ja halusi jäljitellä brittiläisen yläluokan lakonista käytöstä.⁵⁴ Joka tapauksessa onnistunut tutkimusmatka tohtori Livingstonen löytämiseksi oli nostanut Stanleyyn suuren yleisön tietoisuuteen ja hänen matkasta julkaisemansa kirja *How I Found Livingstone* oli suuri myyntimenestys.⁵⁵ Tämän matkan jälkeen Stanley ei ollut enää pelkästään ympäri maailmaa matkusteleva toimittaja, vaan arvostettu tutkimusmatkailija - ja nimenomaan Afrikan tutkimusmatkailija.

Kuuluisuudella oli myös kääntöpuolensa, ja Stanley ehti vuosien varrella hankkia monia vihamiehiä ja kriitikoita. Osa heistä oli kateellisia Stanleyyn maineesta, jota pahensi Stanleyyn mahtipontinen ja itseään ylistävä kirjoitustyyli, joka ei sopinut kovin hyvin brittiläiseen yhteiskuntaan, jossa vaatimattomuus nähtiin hyveenä. Brittien keskuudessa Stanleyyn ongelma oli myös se, että hänet nähtiin oman historiansa vuoksi amerikkalaisena eikä brittinä. Tämä lasi hänen arvostustaan Britanniassa, mutta Stanley ajatteli sen olevan silti parempi vaihtoehto kuin julkisesti myöntää alhaiset juurensa Walesista.⁵⁶ Stanleyyn kriitikoiden suurin kritiikin kohde oli se, miten hän kertoo kirjoissaan ruumiillisten rangaistusten, kuten raipan käytöstä alaisiaan eli pääosin afrikkalaisia kohtaan. On totta, että Stanley käytti rangaistuksia kurin pitämiseksi, mutta osa hänen kuvailemistaan rangaistuksista on niin tilanteeseen nähden epäuskottavia, että ne ovat mitä luultavimmin keksittyjä. Esimerkkinä Stanley kertoo kirjassaan, kuinka retkikunta on ohittamassa vihamielisen heimon kylää tarkoituksena pysyä hiljaa ja huomaamattomana. Eräs nainen kuitenkin joutuu paniikkiin pitäen ääntä. Stanley kuvailema rangaistus naisen ruoskimisesta tämän kiljuessa⁵⁷ ei vaikuta kovin todenmukaiselta, kun tarkoitus oli pysyä hiljaa. Syynä rangaistusten keksimiselle ja liioittelulle on varmastikin epävarman Stanleyyn halu pönkittää kuvaa itsestään itsevarmana ja vahvana johtajana. Stanley oli myös oppinut sotilaiden parissa tavan, missä rangaistusten suorittamisesta kerrotaan julman vitsikkäästi ja tämä järkytti monia lukijoita.⁵⁸ Tulee myös ottaa huomioon, että vaikka brittiläisen yhteiskunnan suhde esimerkiksi ihonvärittään eroaviin ihmisiin oli

⁵⁴ Jeal 2007, 117.

⁵⁵ Jeal 2007, 144.

⁵⁶ Jeal 2007, 133.

⁵⁷ Stanley 1871, 398–99.

⁵⁸ Jeal 2007, 143.

ajan mittapuulla varsin avomielinen ja suvaitsevainen,⁵⁹ oli afrikkalaisten kohtelu esimerkiksi muiden tutkimusmatkailijoiden osalta aivan samanlaista, ellei pahempaa kuin mitä Stanley kuvailee. Myös ruumiilliset rangaistukset olivat tuon ajan maailmassa ja brittiläisessä yhteiskunnassa aivan tavallisia ja moraalisesti hyväksytyjä.⁶⁰

Näiden liioiteltujen ja osin keksittyjen rangaistusten valossa, Stanleyta voi helposti saada kuvan jopa aikansa mittapuulla erityisen julmana ja sitä kautta rasistisena henkilönä. Kuitenkin sekä Stanley julkaisemista kirjoista, että yksityisemmistä kirjoituksista, kuten päiväkirjoista ja kirjeistä nousee usein esiin kunnioitus ja jopa ihannointi afrikkalaisia ja Afrikkaa kohtaan. Hän esimerkiksi puhuu siitä, kuinka hän on ylpeä mustista amerikkalaisista ystävistään ja kuinka afrikkalaiset ovat ihmisiä aivan siinä missä eurooppalaisetkin, ainoastaan ihonvärittään erilaisia.⁶¹ Aikanaan varsin avaramielinen ajatus. Hän myös pohtii kuinka hänen mielestään ”mustat ovat ylivertaisia kauneudellaan valkoisiin verrattuna.”⁶² Lisäksi hän puhuu afrikkalaisista retkikuntansa jäsenistä yhdenvertaisuuteen viitattavalla termillä ”dark companions”, joista suurin osa työskenteli vapaaehtoisesti useamman kuin yhden tutkimusmatkan ajan Stanley alaisuudessa, joka myös kertoo heidän verrattain hyvästä kohtelustaan.⁶³ Stanley oli myös erittäin vahvasti orjakauppaa ja orjien ryöstämistä vastaan, jota ”arabialaiset”⁶⁴ edelleen harjoittivat Afrikassa. Toimittajana hänen useilla raporteillaan kyseisestä aiheesta oli varsin merkittävä vaikutus Britannian hallituksen päätökseen taistella orjakaupan lopettamisen puolesta.⁶⁵

Afrikan tutkiminen tarkoitti käytännössä afrikkalaisten heimojen alueiden läpi kulke- mista, ja aina ei saavutettu rauhanomaista yhteisymmärrystä retkikunnan ja paikallisten afrikkalaisten kesken. Myös Stanley päätyi ajoittain väkivaltaisiin yhteenottoihin afrikkalaisten kanssa. Samoin kuin rangaistuksista kirjoittaessa, Stanley ”mässäili” myös väkivallalla. Hän liioitteli suuresti yhteenotoissa kuolleiden määrää.⁶⁶ Syynä tähän oli

⁵⁹ Cannadine 2001, 8.

⁶⁰ Jeal 2007, 144.

⁶¹ Jeal 2007, 144.

⁶² Stanley 1885, vol. 1, 80.

⁶³ Jeal 2007, 143.

⁶⁴ ”Arabialainen” on ajalle tyypillinen pejoratiivinen ilmaisu; kyseessä oli Itä-Afrikan rannikolla asuneista swahilin-kielisistä muslimeista, jotka toimivat orjien ja kauppatarvaiden välittäjinä itään.

⁶⁵ Jeal 2007, 474.

⁶⁶ Jeal 2007, 222–23.

Stanleyn psykologinen tarve todistaa, ettei hän koskaan jäänyt missään kamppailussa toiseksi. Hänellä oli myös henkilökohtaista kokemusta siitä, miten esimerkiksi valkoiset amerikkalaiset suhtautuivat intiaanien tappamiseen positiivisesti tai kuinka brittisotilaat olivat häikäilemättä tappaneet käytännössä aseettomia etiopialaisia. Tämän vuoksi hän ei vältellyt tappamisesta kertomista, niin kuin muut ajan tutkimusmatkailijat.⁶⁷ Niinpä hänestä on jäänyt suhteettoman brutaali kuva verrattuna muihin tutkimusmatkailijoihin. Matkapäiväkirjassaan hän pohtii, kuinka tutkimusmatkailijan asema on lähtökohtaisesti moraalisesti viallinen: ”We went into the heart of Africa self-invited [...] therein lies our fault.”⁶⁸ Myöhemmin hän myös kirjoittaa siitä, kuinka afrikkalaisilla on hänen mielestään vankkumaton oikeus pitää ulkopuoliset poissa alueiltaan.⁶⁹ Toisaalta kolo- nialismi ja tutkimusmatkailu olivat silti 1800-luvun Euroopassa hyvin ihannoituja asi- oita, ja Stanley halusi kirjoituksillaan inspiroida nuorempaa sukupolvea jatkamaan tätä.⁷⁰ Mielestäni on kuitenkin perusteltua todeta, että ei ainakaan oman aikansa mitta- puulla ollut rasistinen ja, että hänen ajatuksensa monen asian suhteen olivat jopa varsin moderneja. Tietysti tällä vuosituhannella elävän ihmisen silmin katsottuna hänet voitai- siin helposti tuomita esimerkiksi suoraan tai osittain vastuullisena monista rikoksista ih- misyyttä vastaan.

5. Stanley ja Kongon vapaavaltio

Suurin Stanleyyn oman aikansa mainetta pilaava ja nykyajan perintöä varjostava seikka on varmastikin hänen osallisuutensa Kongon vapaavaltion rakentamisessa, toimiessaan Belgian kuningas Leopold II:n alaisuudessa. Vuosina 1885–1908 olemassa ollut valtio nykyisen Kongon demokraattisen tasavallan alueella ei ollut itsenäinen valtio eikä edes Belgian siirtomaa, vaan virallisesti Leopoldin henkilökohtaisessa omistuksessa. Maassa

⁶⁷ Jeal 2007, 223.

⁶⁸ Jeal 2007, 225 (Stanleyn julkaisemattomasta päiväkirjasta).

⁶⁹ Jeal 2007, 225 (julkaisematon kirje vuodelta 1883).

⁷⁰ Murray 2016, 2.

Leopoldin toimesta tapahtunut afrikkalaisten pakkotyö, riisto, tappaminen ja muut julmuudet massiivisella skaalalla on varmasti vakavin 1900-luvun vaihteen rikoksista ihmisyyttä vastaan. Kongon hirmutekojen varmaankin tunnetuin symboli on lukemattomat kuvat kongolaisista, joilta on leikattu käsi irti rangaistuksena riittämättömästä määrästä kerättyä luonnonkumia. Kongon vapaavaltion riiston aikaisina vuosina kuolleiden määrää on mahdotonta määrittää kovin tarkasti, mutta historioitsija Adam Hochschild arvioi sen olevan jopa 10 miljoonaa kongolaista.⁷¹

Vuoden 1878 Euroopassa kukaan ei kuitenkaan voinut vielä tietää Belgian kuninkaan suunnitelmia Kongon suhteen. Päinvastoin Leopold oli hyvin ihailtu monarkki Euroopassa ja hänen tavoitteitaan avata Afrikka kaupankäynnille ja lopettaa orjakauppa kuvailtiin ”vuosisadan ihmisystävällisimmäksi projektiksi”.⁷² Kongon alueen ”kehittämistä” varten Leopold oli vuonna 1876 perustanut Association Internationale Africainejärjestön (AIA), jonka korvasi vuonna 1879 Association Internationale du Congo (AIC). AIA:n virallinen rooli oli kansainvälinen hyväntekeväisyysjärjestö Kongon alueen kehittämistä varten ja Leopold vertasi sitä usein julkisuudessa esimerkiksi Punaiseen Ristiin. Järjestön todellinen tarkoitus oli kuitenkin kerätä kansainvälistä rahoitusta kuninkaan projektiin, samalla verhoten Leopoldin todelliset suunnitelmat Kongon hallitsemiseksi.⁷³ AIC oli vielä edeltäjänsä tiukemmin Leopoldin päätösvallan alaisena ja sen todellisessa tarkoituksessa ei ollut enää ajatustakaan hyväntekeväisyydestä, vaan kyse oli pelkästään Kongon alueen hallinnasta. Tämän uuden järjestön nimi haluttiin tahallisesti pitää samankaltaisena kuin hyväntekeväisyysjärjestönä toimineen edeltäjänsä, ihmisten hämäämiseksi.⁷⁴

Leopold tiesi tarvitsevansa Kongon suunnitelmiensa toteuttamiseen kokeneen tutkimusmatkailijan, jolla olisi ensikäden kokemusta alueesta. Stanley sopi täydellisesti tähän rooliin ja häntä alettiin suostuttelemaan heti palattuaan viimeisimmältä matkaltaan vuonna 1878. AIA oli Stanleyille entuudestaan tuttu järjestö ja hän arvosti Leopoldin kiinnostusta ja jaloja pyrkimyksiä Kongoon liittyen.⁷⁵ Työskentely Belgian kuninkaan

⁷¹ Hochschild 2006, 233.

⁷² Jeal 2007, 235.

⁷³ Newman 2004, 155–56.

⁷⁴ Jeal 2007, 237.

⁷⁵ Newman 2004, 157.

alaisuudessa ei kuitenkaan ollut Stanleyyn ensimmäinen vaihtoehto. Hän olisi mielummin halunnut työskennellä Iso-Britannian lipun alla ja oli pitkään pyrkinyt herättämään kiinnostusta Kongoa kohtaan kotimaansa poliittisissa ja kaupallisissa piireissä, siinä kuitenkin onnistumatta. Aluksi Stanley kieltäytyi Leopoldin tarjouksesta vedoten henkiseen ja fyysiseen uupumukseensa rasittavan tutkimusmatkan jälkeen. Stanley tajusi kuitenkin pian, että Leopold ja AIA olisivat ainoa taho, joka palkkaisi hänet matkustamaan takaisin Kongoon.⁷⁶ Kuukausien suostuttelun ja käytännön neuvottelujen jälkeen, voimiaan kerännyt Stanley solmi loppuvuodesta 1878 viisivuotisen sopimuksen retkikunnan johtamisesta Kongoon Leopoldin ja AIA:n alaisuudessa.⁷⁷

Stanleyyn oma motivaatio palata takaisin Kongoon oli halu kehittää aluetta tuomalla sinne ”sivistystä” ja avata se Euroopan kanssa molempiin suuntiin kulkevalle kaupankäynnille. Hän ei enää janonnut uusia tutkimusmatkoja tuntemattomaan, eikä maailmassa enää arktisia alueita lukuun ottamatta sellaisia juuri olisikaan ollut tarjolla. Stanley oli täysin tyytyväinen vain päästessään tekemään jotain tutkimiensä alueiden hyväksi.⁷⁸ Huomattavaa on, että Stanley halusin nimenomaan tehdä hyvää Kongossa ja kongolaisille. Hänen kirjoituksistaan tulee selvästi esille, kuinka palavalla päättäväisyydellä Stanley lähti suorittamaan työtään. Eräässä kirjeessä Stanley kirjoittaa: ”I propose to do my best to open up the valley of the mighty African river to the world’s commerce or die in the attempt.”⁷⁹ Stanley ajatteli työskentelevänsä hyväntekeväisyysjärjestölle sekä hyväntahtoiselle kuninkaalle, joiden tavoitteet vastaisivat Stanleyyn omia ajatuksia Kongon tulevaisuudesta. Stanley, niin kuin kaikki muutkin Leopoldin rajatun sisäpiirin ulkopuolella olevat pidettiin täysin pimennossa Belgian kuninkaan todellisista suunnitelmista. On vaikea kuvitella, että Stanley olisi riskeerannut henkensä Leopoldin palveluksessa, jos hän olisi tiennyt kuinka kuningas tulisi kansainvälisen kaupankäynnin avaamisen sijaan sulkemaan koko Kongon alueen omaksi monopolikseen, puhumattaakaan miljoonien afrikkalaisten tulevasta kohtalosta.

⁷⁶ Jeal 2007, 234.

⁷⁷ Stanley 1909, 348–49.

⁷⁸ Stanley 1909, 346.

⁷⁹ Jeal 2007, 238.

Kongojoen suulle Stanley retkikuntineen saapui elokuussa 1879. Alkuperäinen AIA:n tavoitteiden mukainen tehtävä oli perustaa Kongojoen varrelle kauppaa-asemia kansainvälistä kaikille avointa kaupankäyntiä varten. Kuitenkin juuri retkikunnan aloittaessa matkaansa jokea pitkin, AIA oli joutunut rahallisiin vaikeuksiin. Leopold käytti tilaisuuden hyväkseen ja lupautui rahoittamaan koko hankkeen omasta pussistaan. Vastineeksi hän vaati, että hankkeen rahoittajista koostunut kansainvälinen komitea lakkautettaisiin ja hän saisi täyden vallan järjestön suhteen. Näin käytännössä AIA:n seuraajaksi tuli AIC, jonka johtoon kuningas nimitti hänelle uskollisen eversti Maximilien Strauchin, joka toimi myös Leopoldin ja Stanleyn välisen viestinnän välittäjänä. Stanleyle ei kuitenkaan kerrottu tästä kansainvälisen komitean lakkauttamisesta, vaan päinvastaisesti Strauch kirjoitti edelleen Stanleyle niin kuin puhuisi komitean puolesta.⁸⁰ Näihin aikoihin Strauch myös kirjoitti Stanleyle ensi kertaa raottaen hieman verhoa Leopoldin todellisten päämäärien suhteen. Strauch kirjoitti eräänlaisen valtion perustamisesta Kongon alueelle, jota hallitsisivat kauppa-asemien eurooppalaiset johtajat, jotka puolestaan olisivat Leopoldin alaisuudessa. Strauch myös väläytti mahdollisuutta laajentaa kauppa-asemien valtaa ympäröivien afrikkalaisheimojen alueille ja luoda näin laaja konfederaatio Kongon alueelle. Stanley vastasi toteamalla näiden ideoiden olevan ”hulluutta” ja täysin epärealistisia.⁸¹ Stanleyle tuli selväksi, että Belgian kuninkaalla oli muitakin tavoitteita Kongossa kuin pelkkä hyväntekeväisyys, mutta ei osannut vielä arvata tämän kolonialististen tavoitteiden laajuutta.

Vuosien 1879 ja 1884 välisen ajan Stanley vietti suurimmaksi osaksi Kongossa. Belgian kuninkaan kanssa tehdyn sopimuksen mukaisesti Stanleyn retkikunta perusti useita kauppa-asemia, joista varmasti tärkeimpänä Léopoldvillen,⁸² josta kehittyi nykyinen 10 miljoonan asukkaan suurkaupunki Kinshasa. Leopold Strauchin välityksellä painosti jatkuvasti Stanlelya solmimaan paikallisten heimojen johtajien kanssa sopimuksia, joissa nämä luovuttaisivat alueitaan ja itsemääräämisoikeuksiaan AIC:lle ja sitä kautta Belgian kuninkaalle. Stanley kuitenkin vastusti vankasti ajatusta, siitä että heimot joutuisivat luovuttamaan alueitaan pois, eikä hän solminut yhtään tällaista sopimusta viiden vuoden työnsä aikana.⁸³ Stanleyn solmimat sopimukset, jotka takasivat lähinnä vain oikeuden

⁸⁰ Jeal 2007, 237.

⁸¹ Jeal 2007, 282.

⁸² Stanley 1885, vol. 1, luvut 18 & 19.

⁸³ Jeal 2007, 286.

rakentaa kauppa-asemia heimojen alueille eivät kelvanneet Leopoldille. Hän tajusi, ettei saisi Stanleyyn mieltä muutettua, joten Leopold lähetti muita alaisiaan Kongoon solmi-
maan uusia sopimuksia heimojen kanssa, joissa nämä luovuttivat tietämättään alueensa Belgian kuninkaalle. Myös Stanleyyn tekemät sopimukset korvattiin väärennöksillä, joi-
den ehdot sopivat paremmin kuninkaalle.⁸⁴ Leopold pidätti itsellään oikeudet tehdä jul-
kaisua edeltäviä muutoksia Stanleyyn kirjaan *The Congo and the Founding of its Free
State* ja tekikin siihen useita muutoksia. Näin luotiin kuva, että Stanley olisi alunperin-
kin tehtaillut näitä myöhemmin väärennettyjä sopimuksia.⁸⁵ Vaikka Stanley ei millään
tavalla osallistunut näiden sopimusten tekoon, hän kuitenkin muutti mielensä niiden tar-
peellisuudesta viimeisten kuukausiensa aikana Kongossa vuonna 1884. Vaikka Stanley
ei edelleenkään kannattanut alueiden hallinto-oikeuden siirtämistä, hän myönsi, että AIC
tarvitsisi jonkinlaisen laillisen valtioon verrattavan statuksen, saadakseen kansainvälisen
hyväksynnän toimia alueella. Näin voitaisiin estää Kongon alueen ajautuminen Belgian
kanssa kilpailevan Ranskan hallintaan, sekä saada laillinen oikeus taistella väkivaltaisia
orjien ryöstöretkiä vastaan.⁸⁶ Stanley myös tässä vaiheessa luuli pääsevänsä palaamaan
Kongoon ja huolehtimaan uudesta valtiosta Leopoldin edustajana, kuten kuningas oli
Stanleylle luvannut. Tämä ei kuitenkaan koskaan toteutunut, sillä Leopold oli tehnyt
päinvastaisen lupauksen Ranskalle ja oli tietoinen siitä, että Stanley ei varmastikaan
suostuisi toimimaan kuninkaan julmien suunnitelmien mukaan.⁸⁷ Vuonna 1885 pide-
tyssä Berliinin konferenssissa Euroopan suurvallat sekä Yhdysvallat tunnustivat AIC:n
aseman valtiona, joka olisi suoraan Leopoldin henkilökohtaisessa omistuksessa. Uuden
valtion nimeksi tuli Kongon vapaavaltio.

Historiantutkimuksissa on usein esitetty Stanleyyn toimineen täysin tietoisena Leopoldin
suunnitelmista ja hänen olleen kuninkaan innokas apulainen ”Kongon ryöstämisessä”.
Syyllisenä tähän ajatukseen on lähes yksin Stanleyyn kirja Kongon vapaavaltion syn-
nystä. Niin kuin edellä mainitsin, kirjaa on todistettavasti muokattu Leopoldin toimesta
ennen sen julkaisua. Alkuperäinen teksti on hävinnyt (luultavasti hävitetty), mutta Stan-

⁸⁴ Jeal 2007, 283.

⁸⁵ Jeal 2007, 286.

⁸⁶ Jeal 2007, 284.

⁸⁷ Jeal 2007, 288.

ley kertoo päiväkirjassaan ja kirjeissään esimerkiksi heimojen kanssa tehdyistä sopimuksista, jotka eroavat suuresti kirjassa esitetystä sopimus pohjasta.⁸⁸ Leopoldin tärkein syy muutoksille oli Kongon alueen hallinnan laillisuuden pönkittäminen, mutta hän myös poisti ja muokkasi muita kohtia, kuten esimerkiksi miten Stanley kritisoi afrikkalaisten kohtelua belgialaisten sotilaiden toimesta. Stanleyyn oli pakko hyväksyä muutokset kirjaansa, jotta AIC voisi säilyttää lainmukaisen oikeutensa Kongon alueeseen ja jottei Stanleyyn viiden vuoden työ valuisi hukkaan. Stanleyyn pitäminen osittaisessa vastuussa Kongon vapaavaltiossa tapahtuneesta kansanmurhasta ja riistosta perustuu pitkälti hänen rooliinsa afrikkalaisheimojen alueiden riistämisessä. Todisteet tästä perustuvat kuitenkin vain yhteen, poliittisista syistä rankasti muokattuun kirjaan, joka vertailtuna muihin lähteisiin ja laajempi konteksti huomioon ottaen on vähintäänkin epäluotettava. Stanleylla oli toki roolinsa Kongon vapaavaltion rakentamisessa ja sitä kautta jonkinasteinen vastuu seuranneista julmuuksista, mutta ottaen huomioon hänen hyvän tahoiset aikeensa ja pidättäytymisen monesta moraalisesti kyseenalaisesta toiminnasta, mielestäni yleinen historiankirjoitus on maalannut hänestä epäreilun kuvan.

6. Päätäntö

Kongon vapaavaltiossa tapahtuneet julmuudet tulivat kunnolla esiin vasta vuoden 1904 aikana, jolloin niistä julkaistu Casement-raportti sai laajaa huomiota. Ennen raporttia Kongosta oli tullut satunnaisia tietoja belgialaisten väärinkäytöksistä, mutta vielä vuoteen 1900 asti yleinen käsitys oli edelleen se, että Leopold hyvämielisenä kuninkaana tekee parhaansa, jotta nämä yksittäiset tapaukset eivät toistuisi. Stanley oli suhtautunut epäilevästi Leopoldiin viimeisten vuosiansa aikana, mutta ei ehtinyt nähdä todisteita Kongon systemaattisesta riistosta ennen kuolemaansa toukokuussa 1904. Ehkä omaksi onnekseen hän ei koskaan saanut tietää kaikista niistä julmista tapahtumista, joista häntä

⁸⁸ Stanley 1885, vol. 2, 195–204; Jeal 2007, 283–84.

voidaan pitää osittain syyllisenä. Stanley olisi mitä luultavimmin ollut järkyttynyt ja pettynyt, jos hän olisi joutunut kohtaamaan tämän elämäntyönsä tuloksen.

Stanley kaikesta kirjallisesta tuotannosta tulee selkeästi esille, kuinka paljon hän välitti siitä mitä ihmiset hänestä ajattelivat. Elämänsä aikana hän valehteli monesta asiasta ja joutui elämään näiden valheiden kanssa, mikä ei voinut olla aina helppoa. Kuitenkin hän oli myös monella tapaa rehellinen ja avoin ihminen. Hänellä oli vahva ja aikansa mittapuulla varsin edistyksellinen moraalinen kompassi, jonka mukaan hän lähes poikkeuksetta toimi. Stanleyn elämän voi nähdä tarinana siitä, kuinka hyvistäkin aikeista voi koitua traagisia seurauksia ja nämä seuraukset voivat olla kaukana ihmisen itsensä vaikuttamattomissa. Toisaalta Stanleyn elämän voi myös nähdä inspiroivana tarinana siitä kuinka vaatimattomista lähtökohdista ja vaikeasta lapsuudesta on silti mahdollista ponnistaa yhteiskunnan huipulle.

Henry Morton Stanley tullaan varmasti muistamaan pitkään ja hänen perinnöllään on ollut kauaskantoisia vaikutuksia niin hyvässä kuin pahassakin. Tämän perinnön voidaan nähdä edelleen vaikuttavan maailmaan ja miljooniin ihmisiin. Omasta perinnöstään Stanley kirjoittaa elämäkerrassaan näin:

”My African life has been fairly described, but only as it affected those whom I served, or those who might be concerned. The inner existence, the me, what does anybody know of? nay, you may well ask, what do I know? But, granted that I know little of my real self, still, I am the best evidence for myself. And though, when I have quitted this world, it will matter nothing to me what people say of me, up to the moment of death we should strive to leave behind us something which can either comfort, amuse, instruct, or benefit the living; and though I cannot do either, except in a small degree, even that little should be given.”⁸⁹

Henry Morton Stanleyta tutkiessa on tutkijalla monta mahdollista näkökulmaa ja lähestymistapaa valittavanaan. Samoin kuin historiantutkimus yleensä on, myös Stanley henkilönä on todella moniulotteinen ja monitulkintainen. Riippuen näkökulmasta ja lähestymistavasta aiheeseen, Stanleyn elämästä voi helposti rakentaa tarinan, vaikka tunteet-

⁸⁹ Stanley 1909, 1.

toman julmasta konnasta, väärinymmärräystä antisankarista tai jalosta ihmisyyden ystävästä. Tämän tekstin kautta on lukijalle toivottavasti tullut ilmi, ettei Stanleysta henkilöä voida vetää mitään yksittäistä johtopäätöstä, joka olisi ainoa oikea totuus.

Lähdeluettelo

Alkuperäislähteet:

Stanley, Henry Morton: *Autobiography of Sir Henry Morton Stanley: The Making of a 19th-Century Explorer* (1909/2001) Santa Barbara: The Narrative Press

Stanley, Henry Morton: *How I Found Livingstone: Travels, Adventures and Discoveries in Central Africa, Including Four Months Residence with Dr. Livingstone (Abridged)* (1871/2010) Auckland: The Floating Press

Stanley, Henry Morton: *The Congo and the Founding of its Free State: A Story of Work and Exploration* (1885) New York: Harper & Brothers (kahdessa osassa)

Stanley, Henry Morton: *Through the Dark Continent* (1878) London: Sampson Low, Marston, Searle, & Rivington

Tutkimuskirjallisuus:

Bierman, John: *Dark Safari: The Life Behind the Legend of Henry Morton Stanley* (1990) New York: Alfred A. Knopf, Inc.

Butcher, Tim: *Blood River: The Terrifying Journey Through the World's Most Dangerous Country* (2008) New York: Grove Press

Cannadine, David: *Ornamentalism: How the British Saw Their Empire* (2001) New York: Oxford University Press

Hochschild, Adam: *King Leopold's Ghost: A Story of Greed, Terror, and Heroism in Colonial Africa* (2006) London: Pan Books

Jeal, Tim: *Stanley: The Impossible Life of Africa's Greatest Explorer* (2007) London: Faber and Faber

Murray, Brian: "Building Congo, Writing Empire: The Literary Labours of Henry Morton Stanley" (2016) *English Studies in Africa*, vol. 59, no. 1, 6–17

Newman, James L: *Imperial Footprints: Henry Morton Stanley's African Journeys* (2004) Washington: Potomac Books

Rowlands, Cadwalader: *Henry M. Stanley: The Story Of His Life From His Birth In 1841 To His Discovery Of Livingstone, 1871* (1872) London: John Camden Hotten